

Ny Oversættelseslitteratur.

Af Aleksis Petersen.

Det danske Bogmarked er som bekjendt i de sidste Aar blevet oversvømmet af Oversættelser efter et større Omfang; men der er dog et Omraade af Litteraturen, fra hvilket denne Oversvømmelse saa temmelig har holdt sig borte: det er det nationaløkonomiske, altsaa netop det, hvor Trangen til Oversættelser er størst. Det kan naturligvis være meget rart at faa nogle gode tyske, russiske og ungarske Romaner oversatte paa Dansk; men vilde det dog ikke være endnu mere prisværdigt, om vore Oversættelse og Forlæggere gjorde deres til at udbrede nogen nationaløkonomisk Kundskab? Hvad der holder vore Forlæggere tilbage, er naturligvis Frygten for at Oversættelser af nationaløkonomiske Værker ikke ville «betale sig». Imidlertid er det dog muligt, at denne Frygt undertiden fører dem for vidt; thi det kan næppe betvivles, at velvalgte Oversættelser af almenfattelige Værker, der for Exempel behandle Arbejderspørgsmaalene eller andre af de brændende sociale Spørgsmaal, vilde finde tilstrækkelig Afsætning; — selv i Danmark er der i den senere Tid vaagnet en ikke saa ganske ringe Interesse for disse Spørgsmaal. Forlæggerne frygte imidlertid, at denne Interesse ikke er tilstrækkelig stærk, og de overse, at det — til en hvis Grad — staar i deres Magt at gjøre den stærkere. Efterspørgselen efter økonomisk Litteratur er i det Hele taget for Øjeblikket sikkert forholdsvis svag; men den vilde utvivlsomt stimuleres, naar der blev udbudt økonomisk Litteratur efter et større Omfang end hidtil har været Tilfældet. Der maa hos ethvert civiliseret Folk nødvendigvis findes en Trang til at erhverve sig Forstand

paa økonomiske Sager, paa de Forhold, der i højeste Grad berøre dets Ve og Vel. Hvis denne Trang endnu ikke ret er trængt frem hos det danske Folk, saa kunde vore Forlæggere dog sikkert gjøre meget i saa Henseende.

At der i Danmark findes en virkelig om end ikke altid meget i Øjne faldende Trang til Erhvervelsen af økonomiske Kundskaber derpaa afgiver det ene af de tre Skrifter, som vi i denne Artikel ville omtale, Bevis. Det forsikres i alt Fald, at den danske Oversættelse af **Maurice Block: Nationaløkonomiens Begyndelsesgrunde**, der er udkommet hos Høst, har vundet en forholdsvis meget betydelig Afsætning. Dette maa anses som ret glædeligt. Ganske vist er det lille Skrift ikke noget mageløst Mesterværk. Dets Forfatter har ikke bragt store nye Ideer frem, ja det kan vist uden Overdrivelse siges, at hans Standpunkt i flere Henseender er vel gammeldags. Hans Form er heller ikke fuldendt; den er altfor populær, forfærdelig populær. Men uagtet Bogen saaledes ingenlunde tør betegnes som noget Mesterværk, kan den dog gjøre ikke ringe Nytte. Den kan være et meget brugeligt Hjælpemiddel for dem, der mangle selv de tarveligste økonomiske Kundskaber. Den kan vistnok anbefales til Indførelse paa Folkehøjskoler og lignende Anstalter, og saa længe der ikke foreligger nogen original dansk Lærebog i Nationaløkonomiens første Begyndelsesgrunde, vil den maaske nok kunne bruges i de Skoler, hvor den nævnte Videnskab maatte blive optaget som Fag. Vi kunne saaledes ikke andet end takke Oversætteren og Forlæggeren, fordi de have bragt denne lille Bog frem for det danske Publikum.

— Paa en ganske anden Læsekreds er den Bog beregnet, som vi nu skulle henlede Opmærksomheden paa. Dette baade i kvantitativ — Bogen er 387 Sider stor — og i kvalitativ Henseende langt betydeligere Værk bærer Titlen: «**Statsøkonomiens Grundsætninger** populært fremstillede af **F. Bing**, Kand. polyt. og **Julius Petersen**, Dr. phil. Bearbejdelse af *Manual of political economy* af *H. Fawcett*, Professor ved Universitetet i Cambridge. Udgivet af Literaturselskabet.»

D'Hrr. Bing og Jul. Petersen ere ikke Læserne af dette Tidsskrift ubekjendte som økonomiske Forfattere. Læserne have af den Artikel, der var optaget i «Nationaløkon. Tidsskrifts» I Bind set, at D'Hrr. B. & P. just ikke føle sig trykkede af Autoritetstro. De have set, at, om end de nævnte ærede Forfattere ikke have noget meget dybtgaaende Kjendskab til den økonomiske Literatur, saa frygte de dog ikke at udslynge dristige nye Tanker. D'Hrr. B. & P. kunde maaske have gjort grundigere Studier; maaske havde de gjort bedre i at vente lidt med at kaste sig over den «velagtede officielle Økonomi». Man mene nu herom, hvad man vil, — saa meget staa dog fast, at man ikke kan bebrejde de Herrer Mangel paa Originalitet. D'Hrr. B. & P. udmærke sig fremfor Alt som originale og selvstændige Tænkere. Er det nu ikke et pudsigt Træf, at det første større økonomiske Arbejde, som de nævnte Forfattere byde den danske Læseverden, er en Fremstilling af den mindst originale, den mindst selvstændige Økonoms «Tanker», — om man kan bruge dette Udtryk om det Opkog, som Fawcett har leveret af Stuart Mill! Den højtansele engelske Økonom Cairnes — en Tilhænger af den Mill'ske, følgelig ogsaa af den Fawcett'ske Økonomi — har i et Svar til vore to Økonomers Ven, Prof. Jevons, omtrent udtalt sig paa følgende Maade: **Alene med Undtagelse af Fawcetts Haandbog** og Fru Fawcetts mindre Afhandlinger er jeg ude af Stand til at mindes et eneste i de sidste tyve Aar offentliggjort Værk, i hvilket Grundsætninger, der ere mere eller mindre afgjørende i det man vil kalde den officielle Økonomi, ikke frit sættes under Debat! Cairnes erklærer, at «den økonomiske Videnskab snarere trues af Anarki end af Despoti.» Han hævder, at de politiske Økonomer langt snarere ere tilbøjelige til at overse og ringeagte deres Forgængere end til at følge dem i Tykt og Tyndt, og han tror, at Fawcett er den eneste betydeligere nyere Økonom, der har lagt en afgjort Avtoritetstro for Dagen. Vi gjentage: Er det nu ikke et mærkeligt Træf, at de to nævnte originale Tænkere, der muligvis endog i altfor høj Grad mangle Respekt for Avtoriteter, have kastet deres Kjærlighed netop paa Fawcett!

Men, vi ville ikke lade os opholde af vor Undren over, at D'Hrr. B. & P., der ville kuldkaſte hele den beſtaaende økonomiſke Videnskab, have haft Resignation nok til at udgive Fawcett i dansk Bearbejdelse. Vi ville ſtrax gaa over til at betragte ſelve Værket.

Det første Spørgſmaal man gjør den, der udgiver en Fremſtilling af «Statsøkonomiens Grundsætninger», maa være dette: hvorledes beſtemmer Forfatteren Statsøkonomiens Begreb og Omraade? Dette er aabenbart det første og det vigtigſte Spørgſmaal, og dets Beſvarelſe maa være vel overvejet og vel motiveret, thi af den afhænger Alt. Nu vel: Beſvarelsen paa det nævnte Spørgſmaal findes S. 3 og lyder ſaaledes: «Statsøkonomien beſkjæftiger ſig med de Principer, der ſtyre Formuens Frembringelſe, Fordeling og Ombytning.» Denne Definition giver aabenbart aldeles ingen Oplyſning, ſaa længe man ikke véd, hvad der ſkal forſtaas ved «Formue». Derfor findes ogſaa dette Ord paa den følgende Side forklaret paa denne Maade: «Ved Formue forſtaa vi enhver Gjenſtand, der har Bytteværdi.» Heri ligger alſaa, hvad ogſaa udtrykkeligt bemærkes, at «Værdien er den karakteriſtiſke Egenskab, der ſtempler Gjenſtandene ſom Formue.» Af denne Indrømmelſe ſynes det at være en naturlig Følge, at Værdien bliver det Moment, paa hvilket den politiſke Økonomi førſt og fremmeſt bør rette ſin Opmærksomhed. Men i den foreliggende Bog er Undersøgelsen af Værdien ingenlunde ſtillet i Spidsen, men tvært imod ſkudt til Side for andre Spørgſmaal, der førſt burde være blevne behandlede efter den, — aabenbart en Fejl i Systemet.

For at den nævnte Definition af «Formue» ſkal nytte os noget, er det imidlertid ikke alene nødvendigt at vi oplyſes om, hvad «Bytteværdi» vil ſige: Ordet «Gjenſtand» maa ogſaa nærmere forklares. Er der kun tænkt paa Gjenſtande, man kan tage og føle paa, paa materielle Gjenſtande? Eller regner Forf. de ſaakaldte «immaterielle Værdier» med? Beſvarelsen af dette Spørgſmaal er, ſom man ſer, uundgaaelig nødvendig. Beſvares det ikke fyldeſtgjørende, er Definitionen af «Formue» intetsigende, og defineres «Formue» ikke, kan Forf. heller ikke ſiges at have forklaret, hvad han forſtaar ved «Statsøkonomi»,

ved den Videnskab, der er Gjenstand for hans Værk. Nu vel: Forf. og Bearb. have ikke værdiget dette Spørgsmaal nogen Besvarelse. Ved Udgangen af første Kapitel findes der kun en lille Bemærkning paa en halv Snes Linjer, — der ikke findes i Originalen, i alt Fald ikke i den Udgave, Anm. har for sig —, som gaar ud paa at stemple Striden om «Opfattelsen af Begrebet Formue» som betydningsløs. D'Hrr. B. & P. betegne Spørgsmaalet om de immaterielle Værdier skulle tages med eller ej som ikke væsenligt, og de mene at kunne affærdige denne Sag med en overfladisk Bemærkning paa et Par Ord. Dette synes ikke at vidne om, at D'Hrr. med Alvor have gennemtænkt den Videnskab de ville behandle.

Bearbejdernes Ringeagt for Definitioner have de arvet efter Stuart Mill og Fawcett. Disse to Økonomer mente som bekendt, at Definitioner ikke vare nødvendige i den politiske Økonomi: naar man nogenlunde véd, hvad der tales om, saa er det — efter deres Mening — Alt, hvad man kan forlange. Men bestemte Definitioner ere netop nødvendige i den politiske Økonomi. Og hvorfor? Fordi de Udtryk, hvoraf man benytter sig i den nævnte Videnskab, jævnlig benyttes i det daglige Liv i en anden usikker og vaklende Betydning. For at man nu kan være paa det Rene med, hvad Talen er om, er det nødvendigt at Videnskaben aldeles bestemt definerer de Udtryk, hvoraf den betjener sig. Det maa slaas fast, hvad der forstaaes ved saadanne Udtryk som «Formue», «Kapital», «Værdi», «Penge», «Kredit» osv. osv. De merkantilistiske Vildfarelser havde til Dels deres Udspring fra mangelfuld Definition af økonomiske Grundbegreber.

Vi tilstaa saaledes, at vi strax i Begyndelsen af Bogen finde nogle Mangler. D'Hrr. B. & P. ville maaske skyde Skylden herfor over paa Fawcett; og for saa vidt de, som f. Ex. ved Spørgsmaalet om Arbejdslønnen, have taget et udtrykkeligt Forbehold, kunne de naturligvis ogsaa gjøre det. Men det maa dog ikke overses, at Bogen ingenlunde fremtræder som en slet og ret Oversættelse, men som en Bearbejdelse, der vel paa mange Steder ordret følger Originalen, men som dog paa

andre Steder afviger herfra i en væsenlig Grad. Hvorledes er i det Hele denne Bearbejdelse bleven gennemført?

Bearb. have paa mange Steder beskaaret Originalen, undertiden endog i en betydelig Grad. De Ændringer, der ere foretagne i denne Retning, ere ganske vist heldige. Derimod er det maaske mere tvivlsomt om det Samme kan siges om de Tilføjelser, der findes paa flere Steder. Af Tilføjelser skulle vi særlig gjøre opmærksom paa den Fremstilling af det med Udførselstold følgende nationale Tab, Bearb. have givet i Afsnittet «Beskatning». Bearb.s Bemærkninger læses med Interesse, selv om man nærer en betydelig Tvivl om den «overordenlige Fordel» Udførselstolden — der dog indrømmes at stride mod Retfærdighedshensynet og at medføre et nationalt Tab — efter Bearb.s Mening skulde bringe de ubemidlede Klasser. — Endelig have Bearb. foretaget en Del Ændringer af en tredje Art, idet de hist og her have rettet eller omskrevet Originalen. Ogsaa af disse Ændringer maa flere anses for meget heldige, idet de gaa ud paa at rette mindre rigtige Udtryk eller paa at gjøre Fremstillingen mere populær og mere passende for et dansk Publikum. Uagtet vi saaledes gjerne vilde betegne Bearbejdelsen som udført med en vis Dygtighed, maa det dog tillades os at gjøre et Par Bemærkninger.

Vi ville saaledes bebrejde Bearb. — ikke at de have gjort for mange Ændringer, men tvært imod, at Originalen ikke er bleven tilstrækkelig ændret og bearbejdet. Der er taget alt for lidet Hensyn til de særlig danske Forhold. Lige saa godt som Bearb. have berørt den danske Møntreform, kunde de have omtalt f. Ex. de danske Bankforhold: den engelske Banklov er omtalt, ikke den danske. Og naar Bearb. i Forordet udtrykkeligt henlede Opmærksomheden paa den udførlige Behandling, der er bleven Landboforholdene til Del, saa var man vist dog berettiget til at vente, at der var taget noget mere Hensyn til de danske Landboforhold, end sket er. De engelske Forhold have i det Hele trængt de danske tilbage i en utilbørlig Grad.

Vi maa fremdeles bebrejde Bearb., at de ikke paa alle Steder have udført deres Arbejde med tilstrækkelig Omhu. Vi

sigte ikke herved til en saadan Skjødesløshed, som den der findes S. 32, hvor det hedder om en Sag, at den «først for nylig er bleven belyst af Dr. Chalmers»; — «først for nylig» gjør unægtelig et underligt Indtryk, naar man véd, at Chalmers er død for mange Herrenstider siden, og at hans Forfattervirksomhed faldt i Tyverne og Trediverne. Ser man efter i Originalen, viser det sig da ogsaa, at Fawcett ikke har brugt disse Ord, men derimod «*first fully*». Men, som sagt, vi ville ikke opholde os ved Sligt, dér naturligvis kan hændes Enhver. Derimod maa vi rigtignok tillade os at udtale en Beklagelse over den utilbørlig skødesløse Bearbejdelse, Afsnittet «om de seneste Guldfund» har faaet. Dette Afsnit burde Bearb. enten have omskrevet totalt eller helt udeladt; i Stedet for ere de gaaede en højst uheldig Vej, idet de dels have bevaret, dels strøget, dels indskudt Noget.

Allerede Begyndelsen af dette Afsnit er løjerlig. Det udtales nemlig her paa en meget forsigtig og varsom Maade, at «der dog er mest der taler for at Guldets Værdi har lidt en lille Forringelse» i de senere Aar. Ville Bearb. sige, at de ædle Metaller's Værdi i Forhold til Varernes er falden, kunde de dog vist nu i 1874 udtale sig herom med nogen Bestemthed. Mene de derimod, at Guldets Værdi i Forhold til Sølvets er falden, tage de som bekjendt fejl, da Forholdet er det omvendte. Men den løjerlige ubestemte Udtryksmaade vedbliver. Der tales om en Prisstigning, som om en blot og bar Mulighed, som Noget, der engang i Fremtiden kan ske; men det tør ikke bestemt siges, at den alt er indtruffen! Ja der findes endog følgende Bemærkning: «Nogen betydelig Forringelse [i Pengenes Værdi] kan næppe antages, da Meningerne endnu ere delte [!] om, hvorvidt man i England med en bestemt aarlig Indtægt af f. Ex. 1000 Rdl. kommer lige saa godt ud af det nu, som før de ny Guldfund skete.» Der skulde altsaa endnu kunne tvivles om, hvorvidt Livet nu er dyrere eller billigere end da?!

Forklaringen af denne mærkelige Tvivl er denne: Bearb. have overset, at Fawcett ikke skrev dette i 1874, men i 1863. Der tales bestandig om de store Guldopdagelser

i Avstralien, som om det var omtrent «tolv Aar siden», at de skete!! Det hedder, at denne eller hin Begivenhed skete «for 30 Aar siden», «for 10, 12 Aar siden» osv. Det hedder, at det eller det Forhold «nu» er saadant eller saadant. Og Bearb. glemme bestandig, at vi ikke nu skrive 1863!

Det her Anførte maa være tilstrækkeligt til at vise, at Bearb. paa sine Steder har behandlet Arbejdet med vel stort Hastværk.

Bogen ender med en lille Efterskrift, som vi dog ikke ganske kunne forbigaa i Tavshed, da der i den henvendes nogle Ord til nærværende Tidsskrift. — D'Hrr. B. & P. be-
 bejde nemlig her Redaktionen af «N. T.», at den endnu ikke har svaret paa deres Artikel om den rationelle Arbejds-løn m. M. De havde ønsket at faa deres Theori »prøvet gjennem en of-
 fenlig Diskussion»; men dette er endnu ikke lykkedes dem. D'Hrr. overse her imidlertid en Ting: Spørgsmaalet om «den
 rationelle Arbejds-løn» har ganske vist endnu ikke været Gjen-
 stand for Diskussion, men Spørgsmaalet om Økonomiens Me-
 thode har været det, nemlig i «Nationaløk. Foren.s» Møde i
 September 1873. Vi skulle slet ikke benægte, at det jo kunde
 være interessant ogsaa at diskutere «den rationelle Arbejds-løn»;
 men vi hævde, at det ikke er nødvendigt, og vi skulle for-
 klare, hvorfor det ikke er nødvendigt. I det nævnte Møde er-
 klærede Dr. Jul. Petersen — og hans Medarbejder var enig
 med ham deri —, at «det Væsenlige i Afhandlingen var An-
 grebet paa Økonomiens **Methode** og Forslaget til en
 ny. De Betragtninger over den rationelle Arbejds-løn,
 hvormed Artiklen begyndte, skulde **kun** tjene som en **Anven-
 delse** af den forsvarede Methode; thi det var paa denne,
 at det kom an.» Naar det nu tør siges, at det som Re-
 sultat af Diskussionen fremgik, at den foreslaaede ny Methode
 er uanvendelig, saa synes der dog virkelig ikke at være
 nogen Nødvendighed for nærmere at prøve «Bestemmelsen af
 den rationelle Arbejds-løn». Man kan dog ikke forlange, at
 «Anvendelsen» af en uanvendelig Methode gjøres til Gjen-
 stand for en nøje Undersøgelse.

Endelig findes der i den samme Efterskrift en Bemærkning, som vi skulle fremhæve, da Forff. lægge en saa ganske særdeles Vægt derpaa. «Vi skulle til Slutning,» hedder det, «gjøre endnu en Bemærkning, som vi tillægge en stor Betydning. Man maa vel vogte sig for at tillægge de økonomiske Sætninger en almengyldig Betydning udenfor deres egen Sfære. Man maa særlig vogte sig for at forvexle, hvad der er økonomisk rigtigt, med hvad der er socialt rigtigt. I Økonomien spiller kun Pengepungen en Rolle.» — Det, der har en saa «stor Betydning», maa være det sidste Punktum; thi, at «de økonomiske Sætninger ikke have nogen almengyldig Betydning udenfor deres egen Sfære», er en saa selvindlysende Sandhed, at det næppe var nødvendigt at fremhæve den. Nej, det, det er Forff. om at gjøre at udtale, er aabenbart dette: «i Økonomien spiller kun Pengepungen en Rolle». Udtrykket er ikke heldigt: ved «Økonomien» forstaas i Almindelighed den politiske Økonomi, den nationaløkonomiske Videnskab; men i Videnskaben spiller Hensynet til Pengepungen ligesaa liden en Rolle som alle andre «Hensyn». Meningen maa imidlertid være denne: i «den økonomiske Verden», i «det ombyttende Samfund» er Selvinteressen det Afgjørende, og Individet tager her kun Hensyn til, hvad der er ham fordelagtigst. Hvis dette er Meningen, da maa vi tillade os at bemærke, at det ikke vidner om noget stort Kjendskab til den økonomiske Literatur, naar D'Hrr. B. & P. kunne tro her at have gjort nogen ny Opdagelse. Der er virkelig Andre, som have udtalt det Samme før D'Hrr. B. & P. og D'Hrr. havde ingenlunde Grund til at gjøre saa meget Væsen af deres «Opdagelse»!

Idet vi nu tage Afsked med Bearbejdelsen af Fawcetts Haandbog, maa vi udtale, at Hensigten med de polemiske Bemærkninger, vi have tilladt os, ingenlunde har været at fraaade Publikum at gjøre Bekjendtskab med Bogen. Der er bedre Bøger end Fawcetts og Bearbejdelsen af den er ikke paa alle Steder udført med tilbørlig Omhu; men den kan dog meget vel bibringe Folk nogle økonomiske Kundskaber, og derfor kan det kun ønskes, at den maa faa ret mange Læsere.

— Den Mand, der har været Fawcetts Lærer og Mester, og som han følger næsten i Et og Alt, er baade Forfatteren til og Gjenstanden for det Værk, vi nu skulle omtale.

Faa Bøger have i den senere Tid vakt en saadan Opsigt som den John Stuart Mills Selvbiografi fremkaldte i England. Alle Blade skyndte sig med — uden Hensyn til hvad Parti de hørte til — at bringe lange Anmeldelser af den, og snart var den oversat paa flere Sprog. Til de alt fremkomne Oversættelser er der nu føjet en dansk, idet «**John Stuart Mills Levned**, fortalt af ham selv. Paa Dansk ved Wilhelm Arntzen» er udkommet paa A. F. Høst & Søns Forlag.

Den mægtige Opsigt, Mills Selvbiografi har vakt — i Udlandet, naturligvis ikke i Danmark! — er ganske naturlig. Hvad man end mener om Mill og hans Virksomhed, hvad enten man anser denne for skadelig eller gavnlig, saa kan man dog ikke ret vel nægte, at Mill har paavirket sin Tid i en ganske overordenlig Grad. Det burde dog interessere at lære en Mand at kjende, der har øvet en saa stor Indflydelse. Mill var hidtil kun lidet kjendt; hans Liv var stille og tilbagetrukkent og fattigt paa saadanne «Begivenheder», der kunde drage Verdens Øjne paa ham. Nu fortæller han os selv, hvad han var, hvorledes han udviklede sig, hvad han har tænkt og følt. Han har tegnet sit Billede, og tegnet det med Troskab og Oprigtighed, med Talent og Dygtighed. Men i den foreliggende Bog findes ikke alene hans Billede; han har ogsaa skildret mange af sine Samtidige og i det Hele leveret et vigtigt Bidrag til sin Tids Historie. En engelsk Anmelder, der ikke er nogen Ven af Mill, siger om Avtobiografien, at den er det interessanteste af alle hans Værker og spaar den en varig Plads i Historien.

Man finder i denne Bog Mills egne Svar paa flere Spørgsmaal, der jævnlige ere blevne stillede. Man har saaledes — for her at fremdrage det Punkt, der for nationaløkonomiske Læsere maa have størst Interesse — spurgt om, til hvilken økonomisk Skole Mill egentlig burde henregnes. Man har tvistet herom og fremsat de forskjelligste Meninger. Der er Folk, der have stillet ham i Klasse med Kathedersocialisterne. Der er

Andre, som have taget dette fortrydeligt op og indrulleret ham blandt Manchestermændene. Der er atter Andre, som ere gaaede til den modsatte Yderlighed, og som have taget ham med blandt Socialisterne. Lad os høre, hvad den berømte Forfatter selv mener herom.

«I 1829 og 1830,» fortæller han, «gjorde jeg Bekjendtskab med St. Simonisternes Skrifter. Den Gang vare de endnu kun i deres første Stadium, og de havde endnu ikke udklædt deres Filosofi som Religion eller udtænkt deres socialistiske Plan; de havde kun lige begyndt paa at undersøge Spørgsmaalet om Arveretten. Jeg var paa ingen Maade forberedt paa at gaa blot saa langt med dem.» Som man ser, Mill var ikke den Gang kommet ret vidt; men han skulde snart komme videre. I 1830 gjorde han Bekjendtskab med Bazard og Infantin, og han læste nu Alt, hvad St. Simonisterne skrev. Denne Læsning gjorde sin Virkning paa ham; thi, siger han: «St. Simonisternes Kritik af Liberalismens sædvanlige Lærdomme forekom mig at være fuld af Sandhed, og det var til Dels deres Skrifter, der aabnede Øjnene paa mig for den gamle politiske Økonomis kun meget begrænsede Værd, og som viste mig, at det var tvivlsomt, om den med Grund betragter den private Ejendomsret og Arveretten som urokkelige Kjendsgjæringer og Produktions- og Ombytningsfrihed som det sociale Fremskridts sidste Ord.» St. Simonisternes Maal forekom ham «ønskeligt og fornuftigt», hvorimod han tvivlede om, at de af dem foreslaaede Midler forslog. Han «agtede dem frem for Alt for det, for hvilket de især ere blevene udskregne: for den Dristighed og Fordomsfrihed, hvormed de behandlede Familiespørgsmaalet, det vigtigste af alle og det, der mere end noget andet trænger til en radikal Reform; men hvorpaa næsten Ingen vover at tage fat. Ved at proklamere Mænds og Kvinders fuldkomne Lighed og en aldeles ny Tingenes Orden med Hensyn til deres Forhold til hinanden, have St. Simonisterne, ligesom Owen og Fourier, faaet Krav paa Efterkommernes taknemlige Ihukommelse.» Det fremgaar heraf, at Mill havde megen Sympathi med St. Simonisterne; men han betragtede

deres «sociale Maskineri» som uudførligt, og han kunde ingenlunde betegnes som Socialist. Rigtignok haabede han allerede den Gang, at Socialismen eller Kommunismen skulde komme til Magten; men Grunden hertil var ingenlunde den, at han ansaa de kommunistiske eller socialistiske Ideer for sande; nej det var fordi han haabede, at der paa den Maade kunde indgives de højere og rigere Klasser en gavnlig Frygt!

Dette var Mills Standpunkt i 1830, og han blev staaende herved i flere Aar. Undnu da første Udgave af hans «Politiske Økonomi» udkom (Begyndelsen af 1848) «var der lagt saa stærkt Eftertryk paa Vanskelighederne ved Socialismen, at Bogens Tone i det Hele syntes fjendtlig herimod. I det følgende eller to følgende Aar helligede jeg (siger han) Studiet af Fastlandets bedste socialistiske Skribenter megen Tid, og jeg grundede meget over og forhandlede med Iver alle de Æmner, det socialistiske Spørgsmaal indeholder.» Disse Studier bragte Mill et betydeligt Skridt videre henimod Socialismen. Men det afgørende Vendepunkt skriver sig dog fra den Tid, da han saa fuldstændig kom under den Kvindes Indflydelse, der i 1851 blev hans Hustru, at han i hende saa et næsten guddommeligt aldrig fejlende Væsen.

Mill havde, siger han, i tidligere Dage «ikke set stort videre end den gamle nationaløkonomiske Skole med Hensyn til Muligheden af Samfundsordenens fundamentale Forbedring. Jeg betragtede (tidligere), ligesom den, den private Ejendomsret og Arveretten som Lovgivningens «sidste Ord», og naar man vilde mildne den Ulighed, der følger med disse Institutioner, mente jeg, at man ikke kunde gaa videre end til at afskaffe Førstefødselsretten og Fideikommis'er. Jeg betragtede det (den Gang) som et tomt Hjærnespind at tænke sig Muligheden af at gaa videre for at fjerne den Uretfærdighed, der ligger i den Kjendsgjerning, at Nogle fødes til Rigdom, medens det store Flertal fødes til Fattigdom — thi dette er en Uretfærdighed, hvad enten et virksomt Middel herimod er muligt eller ej —; og mit eneste Haab var, at de Fattiges Kaar kunde gjøres mere taalelige ved en almindelig Opdragelse, der kunde føre til en frivillig Indskrænkning af Befolkningen.» Mill var altsaa den

Gang, som han siger, «Demokrat men paa ingen Maade Socialist.» Men under sin Hustrus Indflydelse forandrede han Retning. Han blev nu «langt mindre demokratisk», end han før havde været: «thi saa længe Opdragelsen vedbliver at være saa ynkelig ufuldkommen, frygtede vi (o: Mill og hans Hustru) den store Mængdes Uvidenhed og navnlig dens Egenkærlighed og Raahed; men det Ideal af det endelige Fremskridt, vi havde sat os, gik langt videre end Demokratiet og vilde ubetinget stille os under den almindelige Benævnelse «Socialister». Medens vi med den største Bestemthed tilbageviste det Samfundets Tyranni over den Enkelte som de fleste socialistiske Systemer synes (*are supposed*) at føre med sig, imødesaa vi en Tid, da Samfundet ikke længere skal deles i de Flittige og de Dovne; da den Grundsætning, at de, der ikke arbejde, heller ikke skulle have Føde, skal bringes i Anvendelse ikke alene paa de Fattige, men paa Alle upartisk; da Arbejdsudbyttets Deling ikke skal bero paa Fødselens Tilfældighed, hvilket nu i høj Grad er Tilfældet, men paa et anerkjendt Retfærdighedsprincip; og da det ikke længer skal enten være eller anses for at være umuligt for menneskelige Væsner kraftig at arbejde paa at opnaa Goder, der ikke udelukkende skulle være deres, men som de skulle dele med det Samfund, til hvilket de høre. Hvorledes den størst mulige individuelle Handlefrihed kunde forenes med en fælles Ejendomsret over Jordens Raastoffer og Alles lige Deltagelse i det forenede Arbejdes Goder — det var for os Fremtidens sociale Problem.» Mill gjorde sig ganske vist ikke skyldig i den Anmasselse at bilde sig ind, at han allerede da kunde forudse, naar og paa hvilken Maade Problemet vilde blive løst; men paa Muligheden heraf troede han bestemt. Han vidste, at der maatte gjøres meget, før Maalet kunde naas; Folk maatte lære at lade sig lede af andre Bevæggrunde end af snæverhjærtet Egennytte; de maatte lære at arbejde for «ædelmodige eller i det Mindste offentlige og sociale Øjemed.» Men der ligger, mente han, ikke i den menneskelige Naturs inderste Væsen nogen Hindring for, at de kunne lære dette. «Opdragelsen, Sædvanen og Følelsens Ud-

vikling ville faa en almindelig Mand til lige saa villig at grave og væve for sit Land som til at kæmpe for det.» «Den dybt rodfæstede Egenkærlighed, der er den nuværende Samfundstilstands almindelige Karakter, er kun saa dybt rodfæstet, fordi de tilstedeværende Institutioners hele Natur gaar ud paa at fremkalde den.» Men han betragtede alle disse Institutioner og sociale Indretninger som «kun foreløbige», og uagtet han ikke oversaa det Taabelige i ubetimelige Forsøg paa at sætte sig ud over Selvinteressens Magt i sociale Anliggender, saa længe der ikke havest nogen Erstatning herfor, saa bød han dog alle socialistiske Forsøg Velkommen, da de i ethvert Tilfælde vilde være et overordenlig nyttigt Opdragelsesmiddel, idet de ville tjene til at udvikle Evnen til at lade sig lede af Bevæggrunde, der direkte sigte mod det almindelige Vel.

Disse Citater vise tilstrækkeligt, hvad Mill tænkte om sig selv. Det fremgaar noksom af dem, at han, hvad angaar «Samfundets fundamentale Forbedring», saa eller mente at se betydeligt «videre end den gamle nationaløkonomiske Skole.»

Hvad Mill fortæller om sit Forhold til Nationaløkonomien, er her særligt fremdraget, fordi dette Spørgsmaal i et nationaløkonomisk Tidsskrift maa have en særlig Interesse; men forøvrigt udtaler Forfatteren sig ikke mindre udførligt om andre Punkter, der have en lige saa afgjørende Betydning. Det har dog, da han besluttede sig til at efterlade et Mindeskrift om sit Liv, ikke været hans Hensigt i dette Skrift fortrinsvis at give Svar paa de Spørgsmaal, han allerede tidligere tilstrækkelig tydelig havde besvaret. Hvad den fornemste Hensigt er med Autobiografien, findes udtalt paa Bogens første Side.

Mill begynder sit Skrift med den Bemærkning, at han ikke har trot, at hvad han har at meddele, kan interessere Publikum som Fortælling eller fordi det angaar ham. Her fører hans Beskedenhed ham for vidt; thi hvad der angaar «Englands største sociale Tænkere» maa dog interessere, lige saa vist som at en Bog, der er skreven saaledes som den foreliggende, ogsaa som Fortælling maa fængsle ethvert Publikum, der interesserer sig for Andet end Romanlæsning, og som ikke falder i Afmagt, naar det hører et Forsvar for Radikalismen og Fritænkeriet.

Derimod har Forf. ganske vist Ret, naar han tilføjer, at det i en Tidsalder, i hvilken Opdragelsen og dens Forbedring ere Gjenstand for mere, om ikke for grundigere, Studium end nogensinde før, maa «kunne være nyttigt at have en Beretning om en Opdragelse, som havde noget Usædvanligt og Mærkværdigt ved sig, og som, hvad den ellers kan have udrettet, har vist, hvor meget mere end det almindelig antages, man kan lære, og det oven i Kjøbet lære godt i hine tidlige Aar, som nu saa godt som gaa til Spilde ved de sædvanlige Undervisningsmaader.» Den første Bevæggrund for Mill til at skrive sit Livs Historie har vel været Ønsket om at vise den Erkjendtlighed, han nærrede mod de Personer, der paa forskjellig Maade have bidraget til hans aandelige og moralske Udvikling; men Ønsket om at gjøre Verden bekjendt med den Opdragelses- og Undervisningsmethode han var Gjenstand for, har, som vi saa, været en ikke mindre vigtig Bevæggrund. Beretningen om hans Opdragelse optager hele første og ikke ubetydelige Dele af de følgende Kapitler. Det fremgaar unægtelig heraf, at denne Opdragelse mildest talt «havde noget Usædvanligt og Mærkværdigt ved sig», og det maa indrømmes, at hvis «hine tidlige Aar ved de sædvanlige Undervisningsmaader saa godt som gaa til Spilde», saa have Mill og hans Lærer — o: hans Fader — Intet i saa Henseende at bebrejde sig! Thi ganske vist vil det ikke blive sagt om Mill, at han spildte sin Tid, naar det erfares, at han tre Aar gammel begyndte at læse Græsk og at han havde læst mere Græsk end de fleste danske Studenter, da han havde naaet den Alder, i hvilken man her begynder med at sende Børn i Skole. Det Fond af Kundskaber, Mill samlede i sine Drengenaar, var ganske overvældende stort, langt større end det, de fleste voxne dannede Mænd ere i Besiddelse af; og dog forsikrer Mill, at den Undervisning, han fik, ingenlunde gik ud paa kun at proppe ham med Kundskaber; hans Fader gjorde sig tvært imod den største Umage for ikke alene at lade Forstaelsen Skridt for Skridt følge Undervisningen, men om muligt at lade den være et Skridt forud: hvad der kunde udfindes ved Tænkning, sagde hans Fader ham aldrig, før han havde udtømt sine Kræfter for selv at finde

det. Mill fortæller saaledes, at da han en Gang i sit trettende Aar tilfældigvis brugte Ordet «Ide», spurgte hans Fader ham om, hvad en «Ide» var, og da Barnet ikke kunde definere dette Ord, blev Faderen vred. En anden Gang blev han vred, fordi Mill brugte det meget almindelige Udtryk, at «Noget var rigtigt i Theorien men maatte lempes i Praxis», uden at være i Stand til at definere Ordet «Theori». Faderen forklarede ham saa dets Betydning og viste ham det Uberettigede i det almindelige Udtryk, han havde brugt, hvorved han fuldstændig overtydede ham om, at da han havde været ude af Stand til at give en korrekt Definition af «Theori», og da han havde talt om den som om Noget, der kunde være i Strid med Praxis, havde han røbet en «mageløs Uvidenhed»! Mill finder, at Faderen maaske var noget urimelig i sin Vrede, men tilføjer: «en Elev, af hvem man aldrig forlanger Noget, som han ikke kan gjøre, gjør aldrig det, som han kan gjøre». Mill forsvarer i det Hele sin Faders Opdragelsesmaade, og siger at det er den og ikke hans egen Begavelse (hvilken han mener «snarere stod under end over det Almindelige»!) han skylder, at han kunde begynde sin Løbebane «med et Kvart-Aarhundredes Forspring» for sine Samtidige. Han mener, at Resultatet af det «Experiment», han var Gjsnstand for, viser, hvor meget der kunde udrettes i Barndomsaarene, og hvor beklageligt det er, at disse kostbare Aar nu for Størstedelen bortødsles!

Beretningen om Mills Barndomsaar er et af de Afsnit i Avtobiografien, der i stærkest Grad vil lægge Beslag paa Interessen. Men hvor fuldstændig og nøjagtig denne Beretning end er i mange Henseender, findes der dog et mærkeligt Hul i den. Læseren vil sikkert spørge: men Mills Moder? Har Moderen Intel haft at gjøre med sin Søns Opdragelse og Undervisning? Medens Mill ikke alene omtaler sin Fader meget udførligt, men endog væsenlig for at yde ham Retfærdighed har skrevet sin Avtobiografi, skænker han sin Moder ikke et eneste Ord! Mills Moder skal have været en beskeden huslig Kvinde uden Fordring paa højere Dannelse eller noget højere aandeligt Sving. Hun har utvivlsomt ved Siden af den strenge James Mill følt sig noget «underkuet», og en tidligere Bekjendt

af det Mill'ske Hus anser det endog for sandsynligt, at da Stuart Mill senere skrev om «Kvindernes Underkuelse», gjorde han det til Dels under Paavirkning af Mindet om Scener, hvortil han i sin Barndom havde været Vidne i sin Faders Hus. Men taler Mill ikke om sin Moder, taler han, som sagt, des mere om sin Fader: betydelige Dele af flere af Kapitlerne ere næsten udelukkende helligede ham. Særlig maa fremhæves andet Kapitel, hvor der gjøres Rede for Mills og hans Faders religiøse Anskuelse. James Mills Standpunkt i religiøs Henseende var dette: «Intetsomhelst kan vides om Tingenes Oprindelse». «Han fandt det umuligt at tro, at en Verden saa fuld af Ondt som vor, skulde skyldes en Skaber, der forenede Almagt med Algodhed og Relfærdighed. Hans Forstand forkastede med Haan de Spidsfindigheder, ved hvilke man søger at gjøre sig blind for denne i Øjne faldende Modsigelse . . . Hans Modbydelighed for, hvad man sædvanligvis forstaar ved Religion, var af samme Slags som Lucret's; han betragtede den ikke blot som en aandelig Forvildelse, men som et stort moralsk Onde. Han betragtede den som Moralens største Fjende, og det af flere Grunde. For det Første tillægger Religionen Ting, der Intet have at gjøre med Menneskeslægtens Vel — saasom Trosbekjendelser, Andagtsøvelser, tomme Cereemonier — en opdigtet Fortræffelighed, og bevirker derved, at disse Ting betragtes som Erstatning for ægte Dyd. Dernæst forfalsker Religionen aldeles Moralens Maalestok, idet den sætter den i at vise Lydighed mod et Væsen, paa hvem den ganske vist ødsler den største Smiger, men som den dog, naar Alt kommer til Alt, skildrer som i højeste Grad ondt. Hundrede Gange har jeg hørt min Fader sige, at alle Tidsaldere og Nationer have fremstillet deres Guder som onde og det i en stedse højere Grad; man har føjet Træk til Træk, indtil man har naaet saa fuldstændig en Ondskab, som det er muligt at tænke sig: det kaldte Menneskene saa Gud og for det kastede de sig i Støvet. Dette Ondskabens *non plus ultra* fandt han legemliggjort i det, der sædvanligvis fremstilles som den kristne Tro. «Forestil Dem,» plejede han at sige, «forestil

Dem et Væsen, der skaber et Helvede, — et Væsen, der skaber Menneskeslægten med den ufejlbarlige Forudvidenhed, altsaa med den Hensigt, at fordømme det store Flertal til forfærdelige og evigvarende Pinsler!» James Mill — og hans Søn følger ham heri — betragtede dette Væsen som en «Dæmon», og han ivrede bestandig imod den Sløvhed i Tanken, der gjorde det muligt, at de Kristne kunne tro eller give sig ud for at tro paa «en evig almægtig Skaber af Helvede og alligevel gjøre dette Væsen til Et med det Bedste de kunne fatte, med Algodheden!»

Saadanne vare de Indtryk, Mill modtog strax fra Fødselen af. Den gamle Mills Religionsløshed var for rodfæstet til, at han skulde tillade sin Søn at modtage andre Indtryk, og denne er derfor, som han selv siger, et af de meget faa Exempler paa et Menneske, der aldrig havde nogen Religion, og derfor ikke senere kom i den Nødvendighed at maatte bortkaste den.

Mills Hustru, der har øvet en maaske lige saa stor Indflydelse paa ham som hans Fader, fortsatte kun, hvad den gamle Mill havde begyndt; thi ligesom det navnlig er hende, der har udviklet de socialistiske Tilbøjeligheder hos Mill, saaledes har hun ogsaa bestyrket ham i hans Mangel paa Tro lige saa vel som i hans Opfattelse af Moralen. Om hende tales der udførligt i Bogens to sidste Kapitler. Af hvad der der er sagt, fremgaar det, at Mill tilskriver hende omtrent alt det Gode og Betydelige, han har udrettet. Mill saa i hende et mer end menneskeligt Væsen, og den Kjærlighed han nærrede til hende antog ligefrem Karakter af Afguderi. Enhver Læser vil — selv om det ikke er ham ganske klart, i hvad Forhold den unge Mill stod til den unge Mrs. Taylor (Mills tilkommende Hustru) — med Interesse følge Beretningen om denne glødende Kjærlighed, denne lidenskabelige Beundring, dette romantiske Forhold, der begyndte i Ungdommen og først afbrødes ved Døden.

I Bogens øvrige Afsnit vil Læseren finde righoldige Oplysninger om Mills hele aandelige Udvikling, om hans om-

fattende Forfattervirksomhed, om de fremragende Mænd, med hvem han kom i Forbindelse, om hans Embedsliv, om hans Virksomhed i Parlamentet osv. osv.; og overalt vil han finde den samme aandrige Behandling af Stoffet. Enhver Læser, der interesserer sig for en af Nutidens betydeligste Mænd, og som ikke er bange for at gjøre Bekjendtskab med en Fritæinker og Demokrat, bør ikke undlade at læse John Stuart Mills Autobiografi.

